

Referanser: KM 4/10, 5/10, 8/10, KM 4/11, 7/11, KM 05/15, KR 32/13, NFG 22/14, NFG 22/15, NFG 18/16, 25/16, NFG 7/17, 14/17, 23/17.

Arkivsak: 17/06334-1

KR 58.1/17 Liturgivedlegg Høring om Justert Ordning for hovedgudstjeneste 2017.rtf

Høringssak - Justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser

Sammendrag

Gudstjenestereformen ble innført i alle menighetene i Den norske kirke 1. søndag i advent 2011 ved at den nye tekstboken ble tatt i bruk. Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste ble tatt i bruk i de aller fleste menighetene innen utgangen av 2012, etter hvert som menighetene utarbeidet og vedtok sin lokale grunnordning og biskopen godkjente at denne var i overensstemmelse med den nye gudstjenesteboken.

Allerede i 2010 hadde Kirkemøtet vedtatt at «Det legges til rette for erfaringsdeling slik at det kan gjøres justeringer og korrigeringer av den nye ordning i løpet av 3-6 år» (KM 4/10). Justeringer i liturgien skjedde også ved den forrige gudstjenestereformen. En ny liturgi for hovedgudstjeneste ble tatt i bruk i menighetene i 1977. Denne ble justert og fullført med nye liturgier etter hvert og ble til slutt samlet i den omfattende gudstjenesteboken som ble utgitt i 1992. En mer omfattende revisjon av dåpsliturgien er gjennomført og ble vedtatt på Kirkemøtet i 2017. En revisjon av tekstboken er planlagt til Kirkemøtebehandling i 2021.

I forslaget som nå sendes på høring, har en ønsket å skape en bedre balanse mellom pdes valgfrihet og variasjon - og pdaas fasthet og gjenkjennelighet, særlig ved å samle seg om færre alternativer i de ordene som *menigheten* fremsier eller synger. På denne måten vil en kunne legge til rette for den *involvering* som skjer ved at den enkelte gudstjenestedeltaker gjenkjenner og «kan liturgien» i større grad enn nå. Dette kan gi en rekke fordeler både innenfor trosopplæring og diakoni, skape større enhet mellom våre menigheter og kommunisere bedre i vår folkekirke og overfor allmennheten.

Samtidig vil det være rom for variasjon i gudstjenestelivet, særlig i de bønnene som liturgen og medliturgen ber, og i gudstjenesteuttrykket. Menigheter har ulike særtrekk, og det må det fortsatt gis rom for.

Når Ordning for hovedgudstjeneste skal justeres, må dette også medføre en kvalitetsforbedring og oppdatering av liturgien språklig og innholdsmessig. I det forslaget som her legges fram, har dette særlig skjedd i nattverdbønnene. At alle nattverdbønnene innledes med den samme vekselsangen mellom liturg og menighet (prefasjonsdialogen), vil gjøre det tydelig når nattverdliturgien starter og menigheten skal reise seg. Påkallelse av Ånden (epiklesen) er blitt mer variert utformet i de enkelte nattverdbønnene og noen flere momenter i bønn B (etter Hippolyt) er tatt inn. Også noen andre bønner er inkludert i ordningen og referanser til Norsk salmebok er tatt inn. Forslaget inneholder også eksempler på at ledd i liturgien endres fra å være obligatorisk til å bli fakultativ (bl annet Samlingsbønnen) og motsatt (bl a Dagens bønn).

Noen korte veiledninger om hvordan liturgien skal utføres er tatt inn i det nye forslaget i form av såkalte rubrikker (rød skrift). I ordningen fra 2011 finnes det få veiledninger om dette.

Når det gjelder Alminnelige bestemmelser har ikke Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) hatt mulighet til å gå nærmere inn på justeringer av denne. Nemnda nøyer seg med å fastslå at der et ledd i liturgien endrer status, må Alminnelige bestemmelser justeres i tråd med dette. Spørsmålet om endringer i godkjenningprosedyrer og ansvarsfordeling er derfor ikke behandlet i nemnda.

Forslaget som sendes på høring er utarbeidet av Kirkerådets Nemnd for gudstjenesteliv. Nemnda vedtok på sitt siste møte å be sekretariatet slutføre arbeidet med noen av formuleringene. Dette gjaldt særlig utviklingen av en ny syndsbekjennelse.

Forslag til vedtak

1. Forslaget til høringsdokument og liturgien endres i tråd med de innspill som Kirkerådet har gitt.
2. Saken sendes på høring i perioden 10. januar – 10. april 2018. Alle menigheter er velkomne til å delta i høringen.

Saksorientering

Bakgrunn

Status for gudstjenestereformen

Hvilke evalueringer og justeringer har allerede skjedd med 2011-reformen de siste 7 årene?

Allerede i september 2013 drøftet Kirkerådet saken Status for gudstjenestereformen (KR 32/13). Her ble det gitt en foreløpig rapport om hvordan gudstjenestereformen hadde utviklet seg. Rapporten belyste særlig to forhold som hadde påkalt de mest kritiske kommentarene, nemlig den liturgiske musikken og dåpsliturgien. Kirkerådet vedtok at «Forslag til revisjon av gudstjenestereformen legges frem for Kirkemøtet 2016.»

I et senere kirkerådsmøte ble denne tidsplanen nærmere spesifisert, slik at ikke alle elementene i gudstjenestereformen skulle komme samtidig. Kirkemøtet 2015 drøftet status for reformen og vedtok at Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser skulle fremmes for Kirkemøtet 2018 (KM 05/15). Dette ble senere endret til 2019. Det er med tanke på vedtak i Kirkemøtet 2019 at denne saken sendes på høring i perioden 10. januar – 10. april 2018.

Den liturgiske musikken ble behandlet i Kirkemøtet både i 2015, 2016 og 2017. Også en revidert dåpsliturgi ble vedtatt i 2017, samt de to vigsels- og forbønnsliturgiene. Andre elementer i reformen som er vedtatt tidligere, er:

- Norsk salmebok 2013, vedtatt av Kirkemøtet i 2012,
- Velsignelse av hus og hjem, vedtatt i 2013,
- Dagens bønn (nye kollektbønner), vedtatt i 2014,
- Tekstrekke for bibelsk salme, vedtatt i 2014

Gudstjenestereformen er imidlertid ikke fullført med justeringen av Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser. Det er vedtatt å igangsette arbeidet med liturgier for de siste dagene i den stille uke og å fornye konfirmasjonsliturgiene og liturgien for Bots- og bønnedag. Det er også behov for å justere eller revidere alle vigslingsliturgiene, ordning for skriftemål, sorggudstjeneste mm.

Forskning på gudstjenestereformen

Kirkerådet inngikk avtale om forskning på gudstjenestereformen med Ansgar teologiske høgskole, ved forskningsleder Anne Haugland Balsnes. Arbeidet skjedde i samarbeid med flere forskningsinstitusjoner. Rapporten, som er redigert av Pål Ketil Botvar og Hallvard Olavson Mosdøl, har tittelen «Noe falt i god jord – Den norske kirkes gudstjenestereform sett fra menighetsnivå (KIFO Rapport 2014:2)».

Denne rapporten bygger blant annet på en undersøkelse av alle de lokale grunnordningene som er valgt i menighetene i de fire bispedømmene Oslo, Agder og

Telemark, Nidaros og Nord-Hålogaland. Før publiseringen av rapporten fikk forskningsgruppen også data fra Bjørgvin bispedømme, som på eget initiativ hadde gjennomført en lignende undersøkelse. I hovedsak bekrefter rapporten fra Bjørgvin det bildet som avtegnet seg gjennom rapportene fra de fire andre bispedømmene.

I 2015 utgav forskningsgruppen artikkelsamlingen «Gudstjeneste à la carte», hvor ulike sider ved liturgireformen i Den norske kirke utdypes. Her belyses blant annet forholdet mellom visjon og virkelighet i reformen, makt- og læringsstrukturer, involvering, sanselighet i reformen, syndsbejennelsen, tekstboken og Ordets del i liturgien. Tittelen henspiller på alle valgmulighetene som den enkelte menighet har på godt og vondt når gudstjenesten skal utformes. I innledningsordene forklares dette slik:

Der den gamle gudstjenesteordningen framstår som en ferdig komponert meny sammensatt av mesterkockene i hovedstaden, henspiller *gudstjeneste à la carte* på at menighetene nå selv kan sette sammen hva måltidet skal inneholde – for å forbli i analogien. Den nye gudstjenesteordningen framstår som en samling av gudstjenestelige ressurser mer enn en ferdig liturgi klar til bruk. Reformen betyr et kulturskifte for norske menigheter med framheving av et lokalt gudstjenesteliv med noe for enhver smak.

Allerede i saksdokumentet til kirkerådssaken Status for gudstjenestereformen (KR 32/13) ble denne tematikken drøftet, og følgende råd ble gitt:

Det bør nå legges til rette for at det kan føres en grundig samtale i menighetene om hvordan vi i fremtiden vil avveie to goder, som vanskelig lar seg forene fullt ut: *gjenkjenneligheten* i kirken som nasjonalt fellesskap og *valgfriheten* for den enkelte menighet (s 10).

Positivt fremheves følgende:

Det rapporteres fra mange hold at den *samtalen* omkring gudstjenestelivet som har vært nødvendig for å utarbeide en lokal grunnordning, har gitt fordypelse og glede. Mange menigheter har lyktes i å danne *gudstjenestegrupper*, som har ansvar for både planlegging og gjennomføring av gudstjenestelivet. Øket liturgisk *kompetanse* i bredere kretser enn de som «har slikt å gjøre», og betydelig økning av *involvering* og *deltakelse*, rapporteres det også om. Det virker som om *nattverdiliturgien* i hovedsak har blitt godt mottatt. Med sine ulike varianter fra ulike tider og kilder øker både forståelsen og gleden.

Samtidig beskrives en utilfredshet:

Det virker som om det er en nokså utbredt oppfatning – eller kanskje det er like riktig å si opplevelse – at det nye liturgiske materialet er for omfattende og har *for mange valgmuligheter*.

Hovedtrekk ved det justerte forslaget til hovedgudstjeneste

Stedegenhet har vært et av de tre programordene for gudstjenestereformen, sammen med *involvering* og *fleksibilitet*. Forskningen på gudstjenestereformen har vist at mens idealet om *involvering* så å si får udelt positiv tilslutning, oppfatter ikke mange *stedegenhet* som noe positivt, eller de svarer at de ikke forstår hva som menes med det. Dette kan henge sammen med at det ofte er blitt forstått slik at hver gudstjenestemenighet skal ha en forskjellig liturgi fra nabomenighetens liturgi for å være stedegen. At det enkelte menighetsråd vedtar sin lokale grunnordning behøver imidlertid ikke medføre at en utformer liturgien svært forskjellig fra nabosoknet. Stedegenhet kommer til uttrykk på så mange måter i den lokale og regionale kulturen og språket, og i menighetskulturen i den enkelte menighet. Stedegenhet kan også anspore nabomenigheter til å utvikle noe felles for stedet. Det vil også gi praktiske fordeler for menighetene når en har vikarprester og vikarorganister.

Når Ordning for hovedgudstjeneste skal justeres, bør dette også føre til en kvalitetsforbedring og oppdatering av liturgien språklig og innholdsmessig. I det forslaget som her legges fram, har dette særlig skjedd i nattverdbønnene. Forslaget om at alle nattverdbønnene skal innledes med den samme vekselsangen mellom liturg og menighet (prefasjonsdialogen), vil tydeliggjøre når nattverdliturgien starter og menigheten skal reise seg. Påkallelse av Ånden (epiklesen) er fått en mer variert språklig utforming i nattverdbønnene og noen flere innholdsmomenter i bønn B (etter biskop Hippolyt) er tatt inn i tråd med NFGs anbefaling. Også noen andre bønner er inkludert i ordningen og referanser til Norsk salmebok fra 2013 er tatt inn. Forslaget inneholder også eksempler på at ledd i liturgien endres fra å være obligatoriske til å bli fakultative (bl annet Samlingsbønnen) og motsatt (bl a Dagens bønn).

En tendens vi kan se i de senere års gudstjenesteliv er at en oftere har både dåp og nattverd i samme gudstjeneste. Dette har reist spørsmålet om muligheten til å utelate noen av de obligatoriske leddene i hovedgudstjenesten. Nemnd for gudstjenesteliv har drøftet dette ved flere anledninger uten å legge inn føringer for å utelate ledd utover det som det allerede er gitt mulighet for i ordningen, f.eks. ved å utelate første eller andre skriflesning. Erfaringen viser at det oftest ikke er de obligatoriske leddene som tar tid, men hvordan hele gudstjenesten forløper og hva som eventuelt legges til. En kortere nattverdliturgi i gudstjenester hvor mange blir døpt er imidlertid utformet.

Økumeniske impulser

Gudstjenestereformen var fra starten av sterkt preget av økumeniske impulser. Man fastholdt at gudstjenesten både historisk og økumenisk sett har en grunnstruktur med bestemte innholdselementer, noe som ble betegnet som *Ordo*. Et eksempel på disse økumeniske impulsene er at trosbekjennelsen ble flyttet fra sin plass etter andre lesning, som vi hadde i 1977 og tidligere, til etter prekenen, hvor trosbekjennelsen blir menighetens tilsvarende til prekenen. Aller sterkest viste økumeniske impulser seg i at nattverden inngår som en sentral del av hovedgudstjenesten. I Gudstjenesteboken står det «Normalt skal det feires nattverd i hovedgudstjenesten» (side 2.27). Dette har fått gjennomslag i menighetene, ved at nattverd inngår i flere av hovedgudstjenestene og ved

at nattverddeltakelsen har økt. I selve nattverdliturgien kan en også se disse økumeniske impulsene. Her kan en nevne at nattverdbønnene fra 2011 retter seg til Faderen, og ikke til Sønnen, at Fadervår ble flyttet til etter innstiftelsesordene og at takkofferet kan inngå som første del av nattverdliturgien. Påkallelse av Ånden i nattverdhandlingen (gr. *epiklese*) kom også inn i 2011-liturgien og generelt ble nattverdliturgien beriket med flere bibelske motiver.

Nemnd for gudstjenesteliv har i arbeidet med justert ordning for hovedgudstjeneste gått videre i denne økumeniske retningen. Det viser seg i at Menighetens takkoffer nå skal inngå i nattverdliturgien, og ikke bare være en alternativ mulighet. I tillegg inngår forbønnsdelen i Ordets del og avslutter denne, slik at hele gudstjenesten nå inneholder 4 hoveddeler, og ikke 5 hoveddeler, som vi har hatt i 1977- og 2011-ordningen. I så godt som alle kirkesamfunn vi liturgisk sett kan sammenlikne oss med, består høymessen av 4 deler: I Samling (altså en innledning) II. Ordets del, III. Nattverd og IV. Sendelse. Slik har gudstjenesten vært inndelt også i Norge fra kristendommen kom til vårt land. Pedagogisk sett er det en fordel å kommunisere at gudstjenesten består av at vi *samles* om *Ordet* og *Bordet*, og *sendes ut* til tjeneste i verden. Denne endringen rokker ikke ved den sentrale plass forbønnen har i vår gudstjeneste, og menighetens sterke medvirkning i forberedelse og gjennomføring av denne delen av gudstjenesten. I veiledningen til dagens hovedgudstjeneste gis det en begrunnelse for å opprettholde «Forbønn» som en selvstendig del av Ordo: «Forbønnen hører saklig sett sammen med Ordets del. Men med tanke på den vekt forbønnen har i gudstjenesten, er den skilt ut som hoveddel.» Å opprettholde Forbønnen som en egen del av ordo gir også leddene «Kunngjøringer» og «Syndsbekjennelse» en meningsbærende innramming. På dette punktet var det uenighet i NFG.

Høringstema 1: Hvordan fremme kvaliteten i gudstjenestelivet og øke antall deltakere.

Et mål med gudstjenestereformen var å fremme kvaliteten i gudstjenestelivet og øke antall deltakere. Gudstjenestereformen har vært preget av visjoner om

- en gudstjeneste *for alle*,
- en mer *inkluderende* gudstjeneste,
- flere *involveres* i forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten, både menigheten som helhet og medliturger,
- mer *fleksibilitet* som kan gi større rom for en mer *stedegen* gudstjeneste,
- en større sjangerbredde i det musikalske uttrykk,
- en gudstjeneste som er i tettere dialog med menneskers liv,
- en mer økumenisk preget gudstjeneste («Ordo»),
- økt motivasjon hos folk til å gå til gudstjeneste, jfr. «den store samtalen om gudstjenesten i Den norske kirke».

Et mål med dette var både å fremme kvaliteten i gudstjenestelivet, bidra til at flere involverer seg i gudstjenesten og å øke antall gudstjenestedeltakere. Hvordan har det gått

med disse visjonene? Hva har fungert godt, og hva har fungert dårlig? Forskningsrapportene *Noe falt i god jord* og *Gudstjeneste à la carte* forteller mye om dette, og i et høringsbrev om saken er det naturlig å gjengi hovedkonklusjonene i dette materialet.

Hva sier gudstjenestestatistikken om dette? Antall gudstjenestedeltakere har *ikke* gått opp i perioden 2010 -2016.

Generelt har den gjennomsnittlige gudstjenestedeltakelsen på *alle gudstjenestene* vært ganske stabil på mellom 91 og 93 personer i denne perioden. Det var imidlertid en markert oppgang i året 2011 til 95,5, som gjerne forklares med det som ble utløst av de dramatiske hendelsene 22. juli.

Gjennomsnittlig deltakelse på gudstjenester *søn- og helligdager* (inklusive julaften) har også vært stabil på 98 personer frem til 2015. Fra 2015 til 2016 gikk dette ned til 95. Også her var det en markert oppgang i året 2011, til 102 personer.

Imidlertid er det totale antall av gudstjenesteoppmøte gjennom året sunket fra rundt 6,1 millioner i 2010 til 5,685 millioner i 2016. Antall gudstjenester i året er blitt redusert fra 65.652 til 62.509 i samme periode. Fra 2015 til 2016 er det en mindre oppgang, som skyldes en økning av gudstjenester på andre dager enn søn- og helligdager.

Det er naturlig å tenke at det er sammenheng mellom antall gudstjenester og antall gudstjenestedeltakere, men det er usikkert om gudstjenestetilbudet er en tilpasning til lavere deltakelse, eller om deltakelsen påvirkes av det reduserte tilbudet. For noen menigheter synes redusert antall gudstjenester å ha ført til færre gudstjenestedeltakere, mens andre menigheter har opprettholdt tallet på gudstjenestedeltakelsen til tross for færre avholdte gudstjenester. Det ser ut til at det å slå sammen menigheter til en felles gudstjeneste svekker den samlede gudstjenestedeltakelsen.

Deltakelsen på *familie- og barnegudstjenester* er redusert fra 870.000 deltakere i 2012 til 713.000 deltakere i 2016. Dette kan henge sammen med at ordninger for særlige familie- og barnegudstjenester ikke ble videreført i gudstjenestereformen.

Antall *deltakelse i nattverdhandlingen* har økt i perioden *fra 1,1 million i 2010 til 1,3 millioner* i 2016. Både antallet gudstjenester med nattverd og gjennomsnittlig deltakelse har økt fra 38,7 til 40,3. En av årsakene til dette kan være en økning av barn som går til nattverd, men også gudstjenestereformen som sådan. Når det gjelder antall kirkemedlemmer har dette vært ganske stabilt i denne perioden på 3,8 millioner medlemmer (fra 3,84 til 3,76).

Gudstjenesteoppmøtet viser, til tross for nedgangen, stor stabilitet. Gudstjenesten representerer «de lange linjer» i vår kultur og vår kirke. KIFO har påpekt at det synes som om det er noe flere personer som går til gudstjeneste enn tidligere – men de går sjeldnere. Gruppen som går på gudstjeneste nesten hver søndag er mindre. Dåpsfølgene er større. Å øke deltakerantallet på landsbasis synes ikke å være en enkel oppgave.

Mange faktorer spiller inn. Det er ønskelig å få mer kunnskap om hva som kan fremme gudstjenestedeltakelsen.

Hvordan kan et godt diakonalt arbeid, trosopplæringsarbeid og kirkemusikalsk arbeid gi utslag i økt gudstjenestefremmøte? Det er betydelig variasjon i hvilken grad ulike menigheter greier å opprettholde gudstjenestedeltakelse og frekvens. Foreløpige analyser kan tyde på at menigheter som har et aktivt menighetsliv i større grad greier å opprettholde deltakelse og frekvens. Samtidig spiller også den allmenne kulturelle situasjonen i Norge inn, jf. økningen i det ene året 2011.

I gudstjenestereformen ligger mange elementer som har som siktemål å øke antall gudstjenestedeltakere, uten at dette har ført til en markant økning, men heller ikke til en drastisk nedgang. Selvsagt ligger det også i en gudstjenestereform muligheter til å *miste* noe verdifullt som har vært viktig for oppslutningen om gudstjenesten. Også dette er det viktig å ta hensyn til. Et eksempel på dette er den fremmedgjørende opplevelsen hos mange faste kirkegjengere av ikke lenger å kunne delta i liturgien med det mangfoldet av liturgisk musikk som har vært tatt i bruk til nå.

En gudstjenesteundersøkelse i Borg bispedømme fant sted fra uke 48 i 2015 til uke 23 i 2016 (Norstat ved Telefonomnibus). Den handlet om hvordan folk opplevde gudstjenesten og viser at 61 % av de spurte opplevde gudstjenesten som *inkluderende*, 30 % av disse i svært stor grad. 36 % opplevde gudstjenesten som *trosstyrkende*, og 65 % opplevde at *kirkemusikken* beriket gudstjenesten, 37 % i svært stor grad. I undersøkelsen var det disse tre spørsmålene (inkluderende, trosstyrkende, kirkemusikken) som ble stilt. Det påfallende er at så få opplever gudstjenesten som trosstyrkende.

Klart flere kvinner enn menn opplevde gudstjenesten som *inkluderende i svært stor grad*, og omvendt, klart flere menn opplevde dette i liten grad. Det er interessant å notere seg at det er flere i aldersgruppen under 50 år som opplevde at gudstjenesten i svært stor grad er inkluderende.

Det var også klart flere kvinner enn menn som i svært stor grad opplevde gudstjenesten som *trosstyrkende*. Når det gjelder alder er det flere under 30 år og over 50 år som opplever gudstjenesten som trosstyrkende enn de i aldersgruppen 30-39. Og flere med kun grunnskole opplever gudstjenesten som trosstyrkende i svært stor grad enn deltakere med høyskole 1-3 år.

Klart flere kvinner (44%) enn menn (29%) opplevde *kirkemusikken* som berikende i svært stor grad. Aldersgruppen 30-39 år har klart færre (27%) som opplever kirkemusikken som berikende i svært stor grad enn øvrige aldersgrupper (38-41%). Og deltakere med utdanning utover grunnskole (38-39%) har større andel som opplever at kirkemusikken i svært stor grad beriker gudstjenesten enn deltakerne med grunnskole (27%).

Det er krevende å trekke bastante konklusjoner både ut fra gudstjenestestatistikken og Borg-undersøkelsen. De viser flere interessante trekk, men gir ingen «trylleformular» for

hvordan en kan øke gudstjenestedeltakelsen. Det er behov for mer forskning for å komme dypere inn i dette.

Noen mulige konklusjoner eller spørsmål kan likevel antydes:

Borg-undersøkelsen viser at flere opplever gudstjenesten som inkluderende (61 %) enn som trosstyrkende (36 %). Kan det tenkes at gudstjenestereformens inkluderende anliggende har lykket bedre enn det trosstyrkende anliggendet? Har prekenen blitt nedprioritert i de siste årene? Er det prekenen vi trenger å gi større oppmerksomhet fremover?

Tidligere gudstjenesteundersøkelser har vist at kirkerommet med sin atmosfære, og sangen og musikken i gudstjenesten ofte har scoret høyt på deltakernes opplevelse av gudstjenesten. Dette synes å bli bekreftet av Borg-undersøkelsen, hvor det er aller sterkest positivt utslag på spørsmålet om kirkemusikken beriker gudstjenesten.

En kritisk aldersgruppe synes å være de i alderen 30-39 år. Disse gir lavest score på alle de tre spørsmålene. Hvordan møter vi dem? Generelt synes også Borg-undersøkelsen å vise at kvinner opplever sider ved gudstjenesten på en sterkere måte enn menn.

I gudstjenestestatistikken er det antall deltakelse ved nattverd som er lyspunktet. Her synes gudstjenestereformen å ha lykket ved at det oftere holdes gudstjenester med nattverd og ved at flere mottar nattverd. Selv om dette var en trend som startet før reformen ble igangsatt, har denne tendensen også økt siden 2010.

Forskningsrapportene om gudstjenestereformen fremhever også at *involvering* er en langt mer forstått og akseptert verdi i gudstjenestearbeidet enn *stedegengjøring*. Mange menigheter har lagt ned mye arbeid i å danne gudstjenestegrupper og få flere medliturger til å planlegge og medvirke i gudstjenestene. Og *gjenkjennelse* etterlyses mye mer enn *fleksibilitet*, som hadde hovedfokus da reformen ble til. Dette gjelder ikke minst de deler av gudstjenesten hvor menigheten deltar aktivt, først og fremst i den liturgiske musikken.

Forskningsrapporten *Noe falt i god jord* viser til at reformen har bidratt til å styrke flere positive trekk i gudstjenestefeiringen: En bedre forberedelseskultur før gudstjenesten (s 17), en styrket bruk av symboler, individuell ritualisering og større bevissthet om liturgiens handlingsaspekt (s 24-25), økt involvering av dåpsfamiliene som medliturger (s 24) og økt deltakelse i nattverden.

Høringsspørsmål

1a: Hvordan mener dere gudstjenestereformens visjoner har påvirket deres gudstjenestefeiring? Hva har fungert godt, og hva har fungert dårlig?

1b: Hvilke av de momentene som er nevnt ovenfor bør vi særlig rette vår oppmerksomhet mot i gudstjenestearbeidet fremover?

Høringstema 2: Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste

Det er ikke lagt opp til en *revisjon* av Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste, men kun en *justering*. Nemnd for gudstjenesteliv har ikke gjort vedtak om endringer i prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning utarbeides og vedtas. Det kan i denne høringen likevel være naturlig å spørre om det kan være behov for å justere eller presisere nærmere noe ved denne prosedyren, slik den kommer til uttrykk i Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste og i menighetenes og biskopenes praksis.

Om en ønsker å endre prosedyrene for *hvem* som bestemmer *hva* om den lokale grunnordning, er det *Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste* som må endres. Dette regelverket skjeler mellom hvem som fatter avgjørelse for *den enkelte hovedgudstjeneste* (punktene 12-50) og hvem som fatter avgjørelse for fastsetting av *lokal grunnordning* (punktene 51-76). I høringen om forslaget til Alminnelige bestemmelser var det kun én høringsinstans som ønsket at prest og kirkemusiker, og ikke menighetsrådet, skulle fatte avgjørelse om hvordan liturgien skulle utformes innenfor de gitte rammene og avgjøre den lokale grunnordning. Alle andre høringsinstanser gikk inn for at menighetsrådet skulle ha dette ansvaret. Det synes ikke å være grunn til å anbefale noen endring av dette.

En kan likevel foreslå justeringer i regelverket, for å få et enda bedre og mer tjenlig regelverk. Et spørsmål som har vært reist er om menighetene fortsatt skal sende sitt vedtak om lokal grunnordning «tjenesteveien til biskopen, som er godkjenningmyndighet» (punkt 55). I punkt 68 er denne godkjenning presisert til at «Biskopen ser til at den lokale grunnordningen *er i samsvar med* Ordning for hovedgudstjeneste, og melder dette tilbake og menighetsrådet.»

I praksis er det ofte prostene som utfører dette og melder fra til biskopen om eventuelle uregelmessigheter. Biskopens rolle er sentral i liturgiske saker, for: «Som *tilsynsmyndighet* kan biskopen kreve endringer og gi nærmere veiledning om menighetens gudstjenesteliv (TOB § 4).» Det at biskopen skal se til at menighetsrådets vedtak er i samsvar med den kirkemøtevedtatte ordningen, kan betraktes som noe helt nødvendig da den nye ordningen ble innført. Da kunne det være krevende for menighetene å vite om en holdt seg innenfor ordningen eller ikke, med alle de alternativene som ordningen bød på. Innenfor andre områder av menighetens virksomhet *forutsettes* det imidlertid at menighetene holder seg innenfor vedtatte ordninger, uten at en har lagt opp til en prosedyre hvor menigheten på forhånd må søke biskopen om å få sine valg godkjent. Biskopen griper kun inn når det registreres avvik fra vedtatte ordninger. Motivet for denne godkjennelsespraksisen var de mange valgmulighetene som lå i ordningen og særlig mulighetene til å formulere egne liturgiske tekster til bruk i menighetens grunnordning. Dette er foreslått endret i denne høringen.

En *kan* altså forstå godkjenningsordningen som nødvendig i reformens første fase, men at en slik omfattende prosedyre ikke lenger er like nødvendig. Fortsatt vil det da gjelde at

biskopen ut fra sin *tilsynsmyndighet*, «kan kreve endringer og gi nærmere veiledning om menighetens gudstjenesteliv (TOB § 4). Ofte skjer dette i forbindelse med visitaser, men også ellers.

Samtidig er det fullt mulig å videreføre *godkjenningsordningen* og begrunne denne med at det fortsatt er nødvendig og at tilsynet med gudstjenestelivet er en vesentlig del av biskopenes ansvar. Etersom menighetene fortsatt har mange valgmuligheter i sin lokale grunnordning og kanskje ikke alltid er så nøye med å følge den vedtatte ordningen, bør biskopene være «tett på» menighetene i slike saker.

Hva biskopene selv mener om godkjenningsordningen må derfor vektlegges i den videre samtalen. I forbindelse med saken om liturgisk musikk vedtok Bispemøtet å beholde *godkjennings*-ordningen for liturgisk musikk, og ikke endre dette nå for denne delen av den lokale grunnordning.

Et annet spørsmål er om biskopene med 2011-ordningen har fått tilstrekkelig myndighet til å gi menigheter dispensasjon til å ha et opplegg for hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning. I forrige gudstjenestereform var det i Generalrubrikkene en regel om at «Biskopen kan i særskilte tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning.» (GB Del I, s 16). En slik hjemmel finnes ikke i dag. Da dette spørsmålet kom opp i 2010-2011, ble det sagt at en slik hjemmel ikke lenger var nødvendig, da ordningen gav så mange valgmuligheter at det ikke var behov for dispensasjoner (jfr. opplistingen av ledd som alltid skal være med i en hovedgudstjeneste etter den nye ordningen, s 2.17.) Men kanskje ønsker en menighet et opplegg som Ordningen for hovedgudstjeneste ikke hjemler.

Høringsspørsmål 2: Mener dere at det er behov for å justere eller presisere noe ved prosedyren med hvordan menighetens lokale grunnordning utarbeides og vedtas (jf. Alminnelige bestemmelser)? Hva bør endres?

Høringstema 3: Justeringer i hoveddel I. Samling, ledd 1 – 8

Det er foreslått en rekke detaljerte presiseringer og endringer i Samlingsdelen i Ordning for hovedgudstjeneste. Disse detaljene kan være viktige for å få en god start på gudstjenesten, og omtales kortfattet i det følgende. Høringsinstansene kan kommentere hvert av punktene, eller bare de punktene en ønsker å uttale seg om ved å gi sin tilslutning til dem eller foreslå endringer.

3a: Ledd 1 Forberedelse: Her presiseres det at kirkerommet er (altså: *skal være*) åpent en stund før gudstjenesten starter for stillhet, lystenning og bønn. I 2011-ordningen er dette bare et *kan*-ledd. Det har vært en økt tendens de siste årene til å holde kirker åpne for stillhet og bønn, og mange menigheter har lagt til rette for dette også før gudstjenesten. Det betyr ikke at det er noe forbud mot å snakke i kirkerommet før gudstjenesten, men denne tilretteleggelsen kan gi en bedre mulighet for mange til å innstille seg på gudstjeneste.

3b: Ledd 1 Forberedelse: Her presiseres at hvis en gir informasjon om dagens gudstjeneste i forkant av gudstjenesten, noe svært mange menigheter har innarbeidet i sin gudstjenestep praksis, skal den være *kortfattet* og avsluttes med ordene: «La oss være stille for Gud.» Det forutsettes altså at en ikke legger kunngjøringer om kommende menighetsarrangementer eller lengre innlegg om offerformål inn her i starten av gudstjenesten. Det kan gjøres på en annen del av gudstjenesten, jf. ledd 16.

3c: Ledd 2 Inngangssalme: Her foreslås at menigheten alltid står under inngangssalmen. I 2011-ordningen er dette noe menigheten selv avgjør. Denne justeringen er gjort ut fra hensynet til en mer felles praksis i menighetene. Det samme gjelder for salmen til slutt i gudstjenesten (ledd 22). At menigheten står angis med stjernesymbol foran leddet. Det er også gitt en mer fyldig rubrikk (rød skrift) om preludium og eventuell prosesjon.

3d: Ledd 3 Hilsen: Ordet «hilsen» er et mer presist ord enn «Inngangssord». Ettersom det ofte er en varierende praksis i samme menighet om menigheten skal sette seg umiddelbart etter inngangssalmen eller bli stående under liturgens hilsen, anbefaler Nemnd for gudstjenesteliv det siste. Det gir god mening at menigheten ikke setter seg før liturgen har hilst menigheten med ordet om nåde eller med treenighetshilsen. Dette forutsetter at liturgen ikke nøler med å gi hilsenen etter inngangssalmen. Slik får menigheten en mer dynamisk åpning av gudstjenesten. Det tar også bort forvirringen om når man skal sette seg, og en unngår at liturgen må gi tegn til at menigheten skal sette seg. Om liturgen vil legge til noen få ord etter hilsen, kan dette eventuelt sies rett etter at menigheten har satt seg.

Videre presiseres det at det ikke skal gis kort informasjon om gudstjenesten både i ledd 1 og i ledd 3. En kan oppleve at slik informasjon skjer begge steder, henholdsvis av medliturg og liturg, og det bør unngås. Starten på gudstjenesten må ikke være preget av for mye informasjon.

Nemnd for gudstjenesteliv har lagt vekt på disse mindre, men likevel viktige detaljene ut fra et ønske om at menigheten skal oppleve en god liturgisk rytme og en forutsigbar åpning på gudstjenesten.

3e: Ledd 4 Samlingsbønn: I 2011-ordningen er samlingsbønnen, som alltid bes av en medliturg, et obligatorisk ledd. Nå foreslås dette endret til å bli et valgfritt ledd. Flere mener at når en har innledet gudstjenesten med prosesjon, kan samlingsbønnen virke litt unødvendig, da en allerede er kommet godt i gang med gudstjenesten. Dessuten kan det bli for mange bønneledd i gudstjenestens innledende del. Andre har gode erfaringer med samlingsbønnen, og vil fortsette å bruke samlingsbønnen som et fast ledd i alle gudstjenester. Det vil det fortsatt være full anledning til, men ved å gjøre dette til et kanledd, kan en også velge å bruke bønnen ved noen gudstjenester, men ikke ved alle, eller ikke å bruke samlingsbønn i det hele tatt. Også den gamle klokkerbønnen var et valgfritt ledd, selv om de fleste menighetene valgte å beholde klokkerbønnen. Det var først 2011-ordningen at denne bønnen ble et obligatorisk ledd.

Bakgrunnen for dette var at Nemnd for gudstjenesteliv i høringsutkastet i 2008 ikke ønsket å legge syndsbejennelsen til inngangsdelen, og heller ikke ønsket leddet Dagens bønn. Dermed var det nødvendig med en obligatorisk Samlingsbønn i den innledende delen. Etter at det i 2011 ble anledning til å legge syndsbejennelsen til innledningsdelen (og ikke bare i forbønnsdelen), og en vedtok å utforme bønner til Dagens bønn (kollektbønner), er det ikke lenger like nødvendig å ha en samlingsbønn.

Det er ikke gjort vesentlige endringer i samlingsbønnene, men det er lagt til en ny bønn, og ved særlige anledninger er det vist til bønner som en kan hente fra Salmeboka fra 2013. Samlingsbønnene finnes på side 19 – 22 i liturgivedlegget.

Høringsspørsmål 3e: Er dere enige i at samlingsbønnen blir et valgfritt ledd?

3f: Ledd 5 Syndsbejennelse

I dette justerte forslaget er det fortsatt to muligheter for plassering av syndsbejennelsen. Den kan bes her, som ledd 5, eller i sammenheng med forbønnsdelen, ledd 16. I gudstjenestebokens veiledningsdel er det gitt begrunnelser for begge alternative plasseringer av syndsbejennelsen (side 8.10-11). Begge steder har Nemnd for gudstjenesteliv vedtatt å ta bort muligheten til å innlede syndsbejennelsen med å fremsi Matt 22,37-39 (det dobbelte kjærlighetsbud). I stedet er det tatt inn følgende faste formulering: «Guds barmhjertighet er stor.».

Dessuten er liturgens innledning til syndsbejennelsen endret fra 3 varianter til kun én variant, henholdsvis på bokmål og nynorsk:

L: Guds barmhjertighet er stor (jf. Sal 119,156).

La oss bøye oss for Gud og bejenne våre synder:

L: Guds miskunn er stor (jf. Sal 119,156).

Lat oss bøya oss for Gud og sanna syndene våre.

Henvisningen til Guds barmhjertighet er tatt inn for å gi en tillitvekkende invitasjon til å bejenne synder for Gud, og for å danne en god overgang fra ledd 3 Hilsen til syndsbejennelsen dersom samlingsbønnen utelates.

Også i utvalget av syndsbejennelser har Nemnd for gudstjenesteliv ønsket færre alternativer. Det foreslås at muligheten til å søke biskopen om å bruke en lokalt utformet syndsbejennelse *regelmessig* i gudstjenesten, tas bort (Alminnelige bestemmelser, punkt 62). Denne muligheten har vært lite brukt og bidrar ikke til å fremme en mer gjenkjennelig og felles liturgi. Det vil imidlertid fortsatt være anledning å utforme en syndsbejennelse til enkeltgudstjenester, som er viet en særlig tematikk, eller f eks bruke syndsbejennelse 5 i 2011-liturgien på Skaperverkets dag o. l.

NFG har foreslått å videreføre bare de tre første syndsbejennelsene fra 2011-ordningen, som også er de mest brukte. Samtidig har NFG vedtatt å utarbeide et nytt alternativ, som

er mindre konsentrert om moralsk svikt og enkeltsynder overfor medmennesker, og som sterkere fremhever vår situasjon og relasjon til Gud.

I artikkelsamlingen *Gudstjeneste à la carte* beskrives problemet med syndsbejennelsene i 2011-liturgien slik:

Tanken om at synd primært er noe som handler om menneskets forhold til Gud (coram Deo), trer i bakgrunnen i forhold til en forståelse av synd som først og fremst konkretiseres gjennom vårt forhold til nesten og skaperverket (coram hominibus). Fra et luthersk ståsted kan det ikke sies å være en entydig positiv utvikling. Det bidrar til at fokuset blir på mennesket og dets gjerninger, i stedet for på Gud, og det Gud har gjort og gjør gjennom å tilgi, fornye og nyskape mennesket. [...]

Slik syndsbejennelsen nå er innrammet og utformet, bidrar den i liten grad til å artikulere dybdene i en luthersk forståelse av synd – som mangel på tillit til Gud og Guds ord, og av evangelium – som et løfte om fellesskap, nytt liv og tilgivelse (s188).

I det nye alternativet er det – i kort form - forsøkt å bidra til noe av dette, ved å rette fokus på «menneskets forhold til Gud» og forsøke å «artikulere dybdene i en luthersk forståelse av synd». I dette kan det være et motiv at synd forstås først og fremst som «mangel på tillit til Gud», og at vi er «innkrøkt i oss selv» (*lat. incurvatus in se*). At vi er «samtidig synder og rettferdig» (*lat. simul iustus et peccator*) og at «det er Gud som må gi oss tilgivelse og nytt liv», hvor den kristne frihet utfolder seg i tjeneste for Gud og for vår neste.

Disse motivene er ikke fraværende i syndsbejennelsene fra 2011, men det er altså ønskelig med en syndsbejennelse som konkretiserer menneskets forhold først og fremst til Gud (*lat. coram Deo*). I det nye alternativ 4 er det uttrykt at vi allerede har en relasjon til Gud: «Hellige Gud, du vår skaper». Samtidig uttrykkes at menneskehetens og vår synd innebærer en form for brudd i denne relasjonen («Vi har vendt oss bort fra deg») og at vi som kristne er samtidig rettferdig og synder («og kjenner syndens makt i vårt hjerte»). Kun Guds barmhjertighet og tilgivelse er det som kan skape noe nytt, hvor vi befris fra vår innkrøket i oss selv («Tilgi oss, og sett oss fri») og åpner oss mot Gud og vår neste («til å tjene deg og vår neste.»).

I likhet med syndsbejennelse 3 i 2011-ordningen, fra familiemessen, er også det nye alternativet i *vi*-form. Slik at syndsbejennelsen «kan være med å danne et felles «vi» av tilgitte og elskede syndere» (Luthersk kirketidende nr 20, 2010). Forslaget er

A: Hellige Gud, du vår skaper:
Vi har vendt oss bort fra deg
og kjenner syndens makt i vårt hjerte.
Tilgi oss, og sett oss fri
til å tjene deg og vår neste.

A: Heilage Gud, du vår skapar:
Vi har vendt oss bort frå deg
og kjenner synda si makt i våre hjarte.
Tiljev oss, og set oss fri
til å tena deg og vår neste.

Høringsspørsmål 3 f: Har dere endringsforslag eller kommentarer til leddet syndsbekjennelse?

3g: Ledd 6 Bønnerop kyrie

To hovedformer for kyrie-tekst er gjengitt i liturgien. Samtidig vises det til at både tekst og musikk til dette leddet har variasjoner og må hentes fra den vedtatte liturgiske musikken. Kyrieleddet er nå endret fra å være et ledd som kan utelates, til å bli et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester. Dette leddet uttrykker vårt nødsrop til Gud - i tråd med evangeliene, det hører med i gudstjenestens økumeniske Ordo, fungerer godt både for barn og voksne og bidrar til større gjenkjennelighet i menighetenes gudstjenesteliv.

3h: Ledd Lousang gloria

En tilsvarende begrunnelse kan gis for dette lovsangsleddet, som for kyrie. Også her henvises menighetene til å hente musikken og teksten fra den vedtatte liturgiske musikken. Ved enkelte gudstjenester kan en annen lovsang eller ett eller flere lovsangsomkved benyttes.

3 i: Ledd Dagens bønn

Da gudstjenestereformen ble iverksatt i menighetene, forelå ikke bønnene til Dagens bønn – tidligere omtalt som kollektbønn - for den enkelte søn- og helligdag. I 2014 vedtok Kirkemøtet disse bønnene etter en omfattende høring. Når søndagens tekster presenteres i aviser og teologiske tidsskrifter, gjengis ofte Dagens bønn, fordi den uttrykker noe av dagens tema for den enkelte søndag i bønnens form. Denne bønningen, som liturgen ber, avslutter innledningsdelen, men gir samtidig en inngang til skriftlesningene som følger umiddelbart etter. Bønningen inngår i den økumeniske Ordo, og ble innført av Pave Leo I midt på 400-tallet. Reformatorene videreførte bønningen ved at Luthers venn Veit Dietrich i 1548 preget bønnene i sterkere grad som oppsummerende tekstkollekter, som ble bedt etter at tekstene var blitt lest. Hos oss har en form for kollektbønner vært et fast ledd i liturgien siden 1887. Nemnd for gudstjenesteliv har siden 2010 ønsket å styrke bruken av denne bønningen, men endret formen mer i retning av de opprinnelige, klassiske kollektbønnene, som var kortere og ble bedt før tekstene leses.

Fra å være et ledd som menighetene ikke hadde mulighet til å velge de første årene i gudstjenestereformen, foreslås dette nå endret til at denne bønningen blir et fast ledd i alle hovedgudstjenester. Slik er det også i den nye Kyrkohandbok för Svenska kyrkan.

Høringsspørsmål 3i: Er dere enige i at ledd 8 Dagens bønn blir obligatorisk i alle hovedgudstjenester?

Høringsspørsmål 3 j: Eventuelt andre kommentarer til høringstema 3?

Høringstema 4: Justeringer i hoveddel II. Ordet, ledd 9 – 17

I denne hoveddelen er det innført færre justeringer enn i hoveddel 1.

4 a: Ledd 9 Første lesning og Ledd 11 Andre lesning:

Etter første og andre lesning (og tredje lesning) er det foreslått å ta bort menighetssvaret «Gud være lovet», som i 2011-liturgien er et valgfritt ledd. Grunnen til å ta dette bort, er at disse menighetssvarene, som kom inn i 2011-liturgien, er lite brukt og ikke synes å fungere særlig godt i menighetene. Da er det bedre å styrke andre menighetssvar i ordningen.

4b: Ledd 10 Bibelsk salme. Her er det gitt mulighet for at det også kan være korsang.

4c: Ledd 12 Evangelium

Her er hallelujaomkved endret fra å være et kan-ledd til å bli et fast ledd. Dette er i tråd med tidligere ordninger, hvor menigheten sang «Gud være lovet, halleluja...», men da skjedde det *før* første lesning. Nå er hallelujaomkved knyttet sammen med lesningen av *evangeliet*. Det er også under evangelielesningen at menigheten reiser seg. En bestemmelse om at «I fastetiden kan halleluja erstattes av et sunget svarledd som innholdsmessig svarer til fastetiden (tractus)» er satt inn. Kirkemøtet 2017 har vedtatt at slike svarledd skal være med i den liturgiske musikken, som utgis i løpet av 2018.

Etter evangelielesningen erstattes det valgfrie menighetssvaret «Gud være lovet» med en «respons» i form av at «Halleluja-omkved gjentas, eller det synges en kort salme eller et annet svarledd ved menighet eller kor. På førstedager kan det synges et høytidsvers som respons (N13 nr 41, 193, 228)».

4 d: Ledd 13 Preken

Her har NFG innført en rubrikk som sier noe om hvor prekenen kan holdes fra. Det fremheves at den skal holdes fra et sentralt sted i kirkerommet. NFG foreslo å endre den tradisjonelle, avsluttende lovprisning av treenigheten etter prekenen til formuleringen: «som var, er og være skal». Forslaget opprettholder dagens formulering, men sløyfer «og» foran «er». Avslutningen av leddet blir derved: «som var, er og blir ...». Begrunnelse for dette er at denne formuleringer er innarbeidet og oppfattes som et bedre språk.

Det er også innført et annet alternativ til lovprisningen av den treenige Gud («Lovet være Gud, vår skaper, frigjører og livgiver. Amen») i tråd med det fjerde alternativet i ledd 3: Hilsen.

4 e: Ledd 14 Trosbekjennelse credo

Det er ingen endringer i dette leddet.

4 f: Ledd 15 Salme

Her presiseres det - sterkere enn i 2011-ordningen - at det kan synges en salme etter prekenen.

4 g: 16 Kunngjøringer

Det er ingen endringer i dette leddet.

4 h: Syndsbekjennelse

Det vises til kommentarene til punkt 5 Syndsbekjennelse.

4 i: Ledd 17 Forbønn for kirken og verden

I det omfattende vedlegget med veiledning og bønner til forbønnsdelen, er det noen steder vist til Norsk Salmebok (N13), som ikke forelå da 2011-ordningen ble vedtatt. NFG har også lagt til en ny, formulert bønn (Forbønn 5). Det er foreslått en endring i rubrikkene om bønnevandring hvor det presiseres at bønnevandring er en del av *forbønnen*, og altså ikke en del av nattverddelen, slik den kan være i 2011-ordningen. Bønnevandringen skal også avsluttes med en felles bønn.

Ettersom takkofferet nå foreslås å inngå som en del av nattverdliturgien, er det behov for følgende rubrikk: «Dersom det ikke feires nattverd i gudstjenesten, samles takkofferet inn her.»

Høringsspørsmål 4: Har dere endringsforslag eller kommentarer til hoveddel II. Ordet?

Høringstema 5: Justeringer i hoveddel III. Nattverd, ledd 18 –21

I forskningsrapporten *Noe falt i god jord* er nattverden omtalt på side 27-29 og oppsummert slik:

- Nattverden har styrket sin stilling i den lokale gudstjenestefeiringen, men det er fortsatt mange hovedgudstjenester som ikke inkluderer nattverd.
- Gudstjenestens totale lengde utfordrer hvor ofte det skal være nattverd.
- Bevissthet om nattverden som en meningsskapende handling hvor ord og musikk, symboler, kropp og sanselighet, rom og bevegelse inngår i en større helhet, synes å være økende.
- Utdelingsformen varierer i langt større grad enn før.
- Menighetene har et ambivalent forhold til bruk av fredshilsen.

Denne rapporten viser at 55 prosent følger praksisen som reformen legger opp til med nattverd som normalordning (Gudstjenesteboken 2.27), det vil si «alltid» eller «ved to av tre gudstjenester». 34 % av menighetene bruker særkalk som normalordning, 18 % har intinksjon som normalordning og 33 % varierer mellom disse. Det synes ikke å være mange som følger praksisen som Alminnelige bestemmelser primært anbefaler i punkt 35:

Stående nattverd gjennomføres normalt ved at hver nattverddeltaker tar med en særkalk fram til utdelingsstedet og mottar vinen i den.

Motivet for denne bestemmelsen var å fastholde nattverdens karakter av å spise og å drikke. Dette uttrykker også en nattverdpraksis som var viktig i reformasjonen. Menigheten skulle ha begge elementer og både spise brødet og drikke vinen.

Et generelt inntrykk er at nattverdliturgien er blitt godt mottatt i menighetene og av prestene som noe av det mest berikende ved den nye gudstjenesteordningen. Noen synes imidlertid at nattverdliturgien er for lang når det er mye annet som skjer i gudstjenesten.

Høringsspørsmål 5a: Har dere kommentarer til nattverdpraksisen i menighetene i dag med særkalk og/eller intinksjon?

Nemnd for gudstjenesteliv har diskutert inngående noen av ordvalgene i nattverdliturgien. I denne sammenheng har en også fått uttalelser fra Språkrådet.

I leddet Hellig *Sanctus* gjelder det endringen som ble gjort i 2011 fra «hans herlighet» til «din herlighet». Mange synger fortsatt «All jorden er full av hans herlighet», ettersom bibelordet fra Jesaja 6 lyder slik, som et uttrykk for skyheten overfor den hellige Gud. Endringen til «din herlighet» ble tematisert i saksutredningen om nattverdliturgien i 2010, og begrunnet med at lovprisningen bør rettes til Gud (altså i 2. person), til tross for at setningen foran omtaler Gud i 3. person: «er Herren Sebaot». Men et slikt personskifte har det alltid vært i den latinske messen (*Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus. Pleni sunt caeli et terra gloria tua*). Slik ble det sunget i Norge fra kristendommen ble innført. Også i den norske katolske liturgien i dag er dette videreført: «Hellig, hellig, hellig er Herren, Hærskarenes Gud. Himlene og jorden er fulle av din herlighet». En fordel med å velge «*din* herlighet», er at benedictus-leddet, som følger etter, bruker ordet «hans» om en annen person i guddommen, Kristus. Og hele nattverdliturgien er rettet til Faderen, mens Sønnen omtales i 3. person. Nemnda har derfor beholdt formuleringen «All jorden er full av din herlighet».

Kropp eller/og *legeme*? Vekslingen mellom disse benevnelsene på Kristus/nattverdrødet ble i 2010 begrunnet med at vi trenger begge ordene i dagens språksituasjon, og at ordet «legeme» ikke er gått ut av norsk språkbruk. I innstiftelsesordene sies «Dette er min kropp», mens i tilsigelsesordet etter utdelingen sies «har gitt oss sitt hellige legeme og blod», mens en under utdelingen kan velge mellom «kropp» og «legeme» («Kristi kropp, gitt for deg» eller «Dette er Jesu legeme»). Nemnda har gått lenger i retning av å bruke ordet «kropp» ved å innføre et nytt utdelingsord. Begrunnelsen for dette er at legeme brukes i dag mest om døde ting som «himmellegeme» og noen ganger om døde menneskekropper. I høringsforslaget er imidlertid ikke «legeme» konsekvent erstattet med «kropp» i nattverdliturgien, da det for mange er en innarbeidet del av det religiøse språket å bruke ordet «legeme» om Kristi kropp i nattverden, blant annet for å uttrykke reverens og respekt. En kan også si at den Kristus vi mottar i nattverden, er både den korsfestede og oppstandne Herre.

Kalk eller *beger*? Bibeloversettelsen bruker ordet «beger», mens 2011-ordningen beholdt man ordet «kalken» i innstiftelsesordene. Nemnd for gudstjenesteliv har konkludert med

å erstatte ordet «kalk» med «beget», da få assosierer ordet kalk med et beger. Dermed følger en den nye bibeloversettelsen på dette punkt.

Høringsspørsmål 5b: Har dere kommentarer til valgene av ordene som er foreslått?

5 c: Ledd 18 Forberedelsen av måltidet

Her er det gjort en endring ved at takkofferet nå ikke lenger har to alternative plasseringer som i 2011-ordningen, men inngår som første ledd i nattverddelen, og ikke som siste ledd før nattverdliturgien. Salmen omtales også som takkoffersalme. Dette er i tråd med enigheten som uttrykkes i den Felles luthersk-katolske minnemarkering av reformasjonen «Fra konflikt til fellesskap» fra 2017. Her heter det:

Luther kunne likevel se at det var en form for offer i nattverden: takksigelsens og lovprisningens offer. Det er faktisk et offer, fordi når man sier takk, erkjenner man at man behøver gaven som man har mottatt, og at ens situasjon bare kan forandres ved at man mottar denne gaven. Å ta imot i tro inneholder derfor en aktiv dimensjon som ikke bør undervurderes. (s 52)

Også i 2011-liturgien uttrykker menigheten (eller liturgen) at vi bærer fram både oss selv og våre gaver, altså kollekten - og brød og vin, som vi så mottar tilbake i nattverdmåltidet som Jesu legeme og blod. Vi sier: «Ta imot oss og våre gaver i Jesu navn. Amen.» Det er meningsfullt at menigheten fremsier disse ordene, og ikke bare liturgen. Dermed forstår vi at vi trekkes inn i nattverdliturgien allerede her, og ikke først når vi går fram og mottar innviet brød og vin.

I en rubrikk er tilberedelsen av nattverdmåltidet mer utførlig angitt. Også i 2011 var det et ønske om å markere at nattverdbordet både dekkes og avdekkes.

Høringsspørsmål 5c: Er dere enige i at takkofferet inngår i nattverdliturgien?

5d: Ledd 19 Takksigelse og bønn

Her er det ikke gjort vesentlige endringer, utover at en rubrikk angir de to måtene oppløftingen av brødet og vinen faktisk skjer på i våre menigheter. Det er også lagt inn en anvisning om at liturgen «fokuserer på disse elementene» under innstiftelsesordene, i tråd med NFGs anbefaling.

5e: Ledd 20 Nattverdmåltidet

Her er rekkefølgen mellom de to valgfrie leddene brødsbrytelse og fredshilsen byttet om.

Leddets tekst foreslås videreført med begrunnelse i at leddet fokuserer på begge elementene og fastholder derved at nattverdets sentrum er å spise brødet og å drikke vinen. NFG's forslag lyder:

«Brødet som vi bryter, gir oss del i Kristi kropp.

Fordi det er ett brød, er vi alle én kropp.»

NFG's forslag begrunnes med: Historisk sett handler dette leddet om brødet og ikke om vinen. Endringen gir også liturgen mulighet til å bryte et brød, eller en litt større oblat.

I leddet Fredshilsen er den utvidede mulighet for hilsen mellom gudstjenestedeltakerne tatt inn i liturgiteksten, mens en i 2011 henviste dette til Veiledningen, som man måtte lete opp for å finne. Det virker tungvint. Samtidig vet vi at det er høyst ulik praksis mellom menighetene i spørsmålet om «den utvidede fredshilsen». De fleste menighetene finner ikke at dette er naturlig, mens noen menigheter har det med alltid eller ved enkelte anledninger. At denne utvidede hilsen står som en mulighet i liturgien, og ikke må letes opp i veiledningen, innebærer ingen styring av praksis.

Et nytt utdelingsord er satt inn som det første alternativet: «Dette er Jesu kropp. Dette er Jesu blod.» De to andre alternativene fra 2011-ordningen, er beholdt: «Dette er Jesu legeme. Dette er Jesu blod.» og «Kristi kropp, gitt for deg. Kristi blod, utøst for deg.» (jf. omtalen om dette i ledd 19)

De tre alternative velsignelsesordene til barn som ikke skal ha nattverd, er redusert til ett: «Herren velsigne deg og bevare deg og føre deg til det evige liv.».

Etter utdelingen har Nemnd for gudstjenesteliv gitt mulighet for et annet alternativ til avsluttende erklæringsord og bønn. Erklæringsordet og bønnen som er eneste alternativ i 2011-ordningen, og som var med i 1920- og 1977-liturgiene, lyder:

L: Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss sitt hellige legeme og blod som han gav til soning for alle våre synder.

M: Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv.

L: Fred være med dere.

M: Amen.

NFG vedtok også følgende, forkortede alternativ til formuleringen ovenfor:

L: Vi har tatt imot Jesus Kristus.

M: Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv.

L: Fred være med dere.

M: Amen.

Dialogen mellom liturg og menighet er beholdt, men liturgens innledende ord er endret til en kort, alternativ formulering.

Dette alternativet anbefales ikke, og er følgelig *ikke* tatt inn høringsforslaget som et mulig alternativ til 2011-formuleringen. Begrunnelsen for dette er:

1. Med alle motiver som er knyttet til nattverden i 2011-ordningen og i høringsforslaget er det behov for et samlende perspektiv ved dette punktet i nattverdliturgien.

2. Erklæringsordet i 2011-ordningen bekrefter innstiftelsesordenes offermotiv og tilgivelsesord «Dette beger er den nye pakt i mitt blod som utøses for dere så syndene blir tilgitt».
3. Erklæringsordet knytter sammen Golgatahendelsen med nattverden, noe som også etterlyses i den Felles luthersk-katolske minnemarkering av reformasjonen «Fra konflikt til fellesskap» fra 2017.
4. Formuleringen «Vi har tatt imot Jesus» er ikke et tilstrekkelig klart uttrykk for en luthersk forståelse av nattverden og Kristi soning.
5. Den gjeldende formulering har lenge vært erklæringsord etter nattverden, og er godt innarbeidet i 2011-liturgien i en fornyet versjonen med dialogen mellom liturg og menighet.

Høringsspørsmål 5e: Er dere enige i å *ikke* innføre det forkortede alternativet i erklæringen etter nattverdmåltidet?

5f: Ledd 21 Måltidets avslutning

Her er det bare gjort mindre justeringer i plasseringen av en rubrikk og i at Liturg/Medliturg sier ordene: «Vi ber deg», og at menigheten ikke lenger gjør det, men går rett på å si fram selve bønnen.

Høringstema 6: Justeringer i de enkelte nattverdbønnene

5g: Nattverdbønn A:

Endringene i denne bønnen følger av avgjørelsen om å bruke ordet beger, og ikke kalk, og ønsket om å gi en mer variert bruk av påkallelsen av Ånden (epiklese). Bønnen om at Ånden må komme over *brødet og vinen* (elementepiklese) bes alltid *før* innstiftelsesordene, mens bønnen om at Ånden må komme over *oss* som deltar i måltidet (kommunionsepiklese), bes som regel til slutt.

5h: Nattverdbønn B:

I denne bønnen er det gjort en rekke mindre endringer etter siste behandling i NFG. NFG ønsket å få frem noe mer av innholdet og særpreget i formuleringene som finnes i denne klassiske nattverdbønnen fra midten av 200-tallet og ba om at dette ble gjort av sekretariatet.

Samtidig er bønnen vesentlig kortere enn originalen. Mange kirkesamfunn har utformet en utgave av denne bønnen som tradisjonelt har vært tilskrevet biskop Hippolyt av Roma. Nyere forskning har fremhevet at bønnen ikke er én persons verk, men er preget av de apostoliske fedres tradisjon.

5i: Nattverdbønn C:

I denne bønnen er det gjort minimalt med endringer.

5j: Nattverdbønn D:

Heller ikke i denne bønnen er det gjort vesentlige endringer.

5k: Nattverdbønn E:

Denne bønnen er særlig beregnet for gudstjenester med mange barn. NFG gjorde noen endringer i denne; blant annet ble formuleringen «der du samler oss som din store familie» endret til «der du samler oss som dine venner».

5l: Nattverdbønn F:

Flere har etterlyst den såkalte Johannesordningen fra Gudstjenesteboken av 1992, både for sitt innhold og for musikken av Egil Hovland. Den inneholder blant annet flere svarledd ved menigheten. NFG vedtok at denne bønnen skulle tas inn og bare justeres i tråd med den nye terminologien i nattverdbønnene.

5m: Nattverdbønn G:

Dette er en ny og kortere nattverdbønn som NFG vedtok til bruk ved særskilte anledninger, for eksempel når det er mange som blir døpt i gudstjenesten.

Høringsspørsmål 6: Har dere kommentarer eller endringsforslag til noen av nattverdbønnene?

Høringstema 7: Justeringer i hoveddel IV. Sendelse

Ledd 22. Salme

I likhet med Inngangssalmen står menigheten under siste salme.

Ledd 23. Velsignelse

Det er ingen endringer i dette leddet.

Ledd 24. Utsendelse

Den eneste endring er at de tre skriftordene som kan brukes er tatt inn i selve hovedteksten.

Ledd 25. Postludium/Utgangsprosesjon

Det er ingen endringer i dette leddet.

Høringsspørsmål 7: Har dere kommentarer eller endringsforslag til hoveddel IV. Sendelse?

Økonomiske/administrative konsekvenser

Det medfører utgifter i administrasjonen til bemanning og ressurser for å håndtere høringen og den nye utgivelsen som skal ferdigstilles og trykkes opp. I tillegg må

fellesrådene, bispedømmene og menighetene anskaffe den justerte Ordningen for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser når denne foreligger ved årsskiftet 2019/2020.

I dag er prisen på hele gudstjenesteordningen i løse ark i en gudstjenesteperm kr 407, mens bokutgaven koster kr 205. Det avklares nærmere hvilken form Justert ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser vil få. På et egnet tidspunkt vil også andre gudstjenesteordninger kunne inngå i samme gudstjenestebok.